

FAKTORY OVLIVŇUJÍCÍ VZTAH K PŘÍRODĚ STUDENTŮ UČITELSTVÍ A ŽÁKŮ 1. STUPNĚ ZÁKLADNÍCH ŠKOL

Petra Šikolová

Sekce – **PŘÍRODNÍ, HUMANITNÍ a SPOLEČENSKÉ VĚDY**

Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, 5. ročník

Magisterský studijní program – UČITELSTVÍ PRO 1. STUPEŇ ZŠ

Abstrakt: Diplomová práce se zabývá vztahem k přírodě u žáků 1. stupně základních škol a studentů učitelství pro 1. stupeň základních škol. Cílem práce je identifikovat a porovnat faktory, které tento vztah ovlivňují. Teoretická část vymezuje základní pojmy související se vztahem k přírodě, sociokulturní faktory a dimenze vztahu k přírodě. Empirická část popisuje realizaci kvalitativně orientovaného výzkumu, zaměřeného na faktory ovlivňující vztah k přírodě u žáků a na zkušenosti, které tento vztah formovaly v dětství u studentů učitelství. Výsledky ukazují, že nejvýznamnější roli hraje rodinné prostředí a každodenní kontakt s přírodou. Důležitý je také vliv přátel, zatímco vliv školy závisí především na konkrétním pedagogovi. Významnou roli hrají i konkrétní místa spojená s osobními zážitky, zejména lesy v okolí bydliště.

Klíčová slova: vztah k přírodě, formování vztahu k přírodě, žáci 1. stupně základních škol, studenti učitelství, sociokulturní faktory, dimenze vztahu k přírodě, vztah k místu

Úvod

Současný svět je charakteristický množstvím rušivých podnětů, jako jsou blikající obrazovky, vibrující mobilní zařízení či dopravní ruch, které neustále poutají naši pozornost. Tato opakovaná a nadměrná stimulace může mít na člověka negativní dopady v různých oblastech jeho fungování (Swaim, 2022). V důsledku těchto změn dochází k proměně způsobu trávení volného času, a to zejména u dětí, které stále častěji tráví čas v digitálním prostředí na úkor pobytu venku.

Přítom se ale ukazuje, že vztah člověka k přírodě je do značné míry formován již v dětství. Výzkum Chawly (1999), zaměřený na významné životní události vedoucí k zájmu o ochranu životního prostředí, ukazuje, že více než 80 % respondentů uvádí jako klíčový vliv právě zážitky z dětství.

Tato práce je inspirována především výzkumy Chawly (1999) a Tani (2017). Chawla (1999) se zaměřuje na faktory ovlivňující environmentální smýšlení u environmentalistů a pedagogů, zatímco Tani (2017) analyzuje dětské vzpomínky studentů environmentální výchovy a jejich vztah k prostředí.

Cílem výzkumného šetření bylo identifikovat a popsat faktory, které nejvýrazněji ovlivňují utváření vztahu k přírodě u studentů učitelství pro 1. stupeň základních škol a u žáků 1. stupně základních škol. Důraz byl kladen nejen na samotnou identifikaci těchto faktorů, ale také na jejich význam a vzájemné souvislosti.

1. Teoretická východiska

1.1 Vztah k přírodě

Neexistuje jednotná definice tohoto pojmu. Pro tuto práci budeme dále vycházet z Krajhanzla (2015), který vztah k přírodě chápe jako „*osobnostně stabilní vlastnosti prožívání a chování jedince k přírodě a životnímu prostředí.*“ (s. 26). Jde tedy o postoj či stanovisko, ať už pozitivní nebo negativní, směrem k přírodě a životnímu prostředí, který se vyvíjí celý život. Dle citovaného autora nějaký postoj zaujímá každý člověk, je pouze nutné odhalit, jaký.

1.2 Sense of place

Koncept Sense of place lze chápat jako proces, při němž si jedinec spojuje pocity, emoce a zážitky s konkrétním místem či prostředím. Jedná se o emocionální proces, během něhož se jinak obyčejná místa stávají pro jednotlivce významnými (Tuan, 1975). Zároveň Tuan (1975) uvádí, že místo získává svůj význam prostřednictvím člověka, který jej vnímá pomocí svých smyslů. Rubáš (2024) koncept Sense of place definuje jako: „*multidimenzionální smysl místa (jež může mít lokální, regionální, národní, globální měřítko), který vzniká percepcí, zkušeností, představováním či sněním člověka, který přisuzuje smysl danému prostředí, a tím přeměňuje abstraktní prostor*

na jedinečné místo naplněné vztahy a významy. SOP sestává z emocionální, kognitivní a behaviorální domény.“ (s. 43).

1.3 Sociokulturní faktory

Mezi tyto faktory patří zejména rodina, přátelé, škola a zájmové aktivity. Rodina je chápána jako primární socializační prostředí, které zprostředkovává první zkušenosti s přírodou a formuje základní hodnoty a postoje. Význam přátel se projevuje zejména v období dětství a dospívání, kdy vrstevnické skupiny významně ovlivňují chování, postoje a zájmy jedince (Vágnerová, 2005). Škola a učitelé mohou vztah k přírodě rozvíjet především přímého kontaktu s přírodním prostředím, přičemž klíčovou roli hraje osobnost učitele a jeho přístup k výuce (Letálová, 2022). Význam mají také zájmové aktivity a organizace, jako jsou například skautské oddíly či různé volnočasové kroužky (Chawla, 1999).

1.4 Dimenze vztahu k přírodě

V teoretickém ukotvení dimenzí vztahu k přírodě je využito zejména pojetí Krajhanzla (2015), který vztah k přírodě rozděluje na: potřebu kontaktu s přírodou, adaptaci na přírodní podmínky, estetický postoj a etický postoj spojený s environmentálním vědomím. Tyto dimenze se vzájemně prolínají a společně utvářejí celkový charakter vztahu jedince k přírodnímu prostředí.

2. Výzkumné otázky

Výzkum se zaměřoval na tři hlavní oblasti, a to na sociokulturní faktory, jednotlivé dimenze vztahu k přírodě a konkrétní místa, která přispěla k formování postojů respondentů k přírodnímu prostředí. Současně byla sledována i možná odlišnost těchto faktorů mezi jednotlivými skupinami respondentů. Cíle bylo dosaženo zodpovězením následujících výzkumných otázek:

- **VO1:** Které faktory v dětství nejčastěji ovlivnily vztah k přírodě studentů učitelství pro 1. stupeň základních škol?
- **VO2:** Které faktory nejčastěji ovlivňují vztah k přírodě žáků 1. stupně základních škol?

- **VO3:** Jak se liší zastoupení a význam faktorů nejčastěji ovlivňujících vztah k přírodě v dětství mezi žáky 1. stupně základních škol a studenty učitelství pro 1. stupeň základních škol?
- **VO4:** Jak se liší zastoupení a význam faktorů nejčastěji ovlivňujících žáky v závislosti na velikosti a umístění školy?

3. Metodologie

3.1 Metody sběru a analýzy dat

Tato práce vychází z kombinace kvalitativního a kvantitativního přístupu, přičemž důraz je kladen především na kvalitativní složku výzkumu. Cílem bylo zachytit subjektivní prožívání a individuální zkušenosti respondentů ve vztahu k přírodě, a to prostřednictvím jejich vlastních výpovědí. Data byla sbírána pomocí otevřených otázek, které poskytly respondentům prostor pro volné vyjádření. Získaná data byla následně analyzována prostřednictvím kvalitativní obsahové analýzy, která umožnila identifikaci klíčových kategorií a témat.

3.2 Výzkumný vzorek

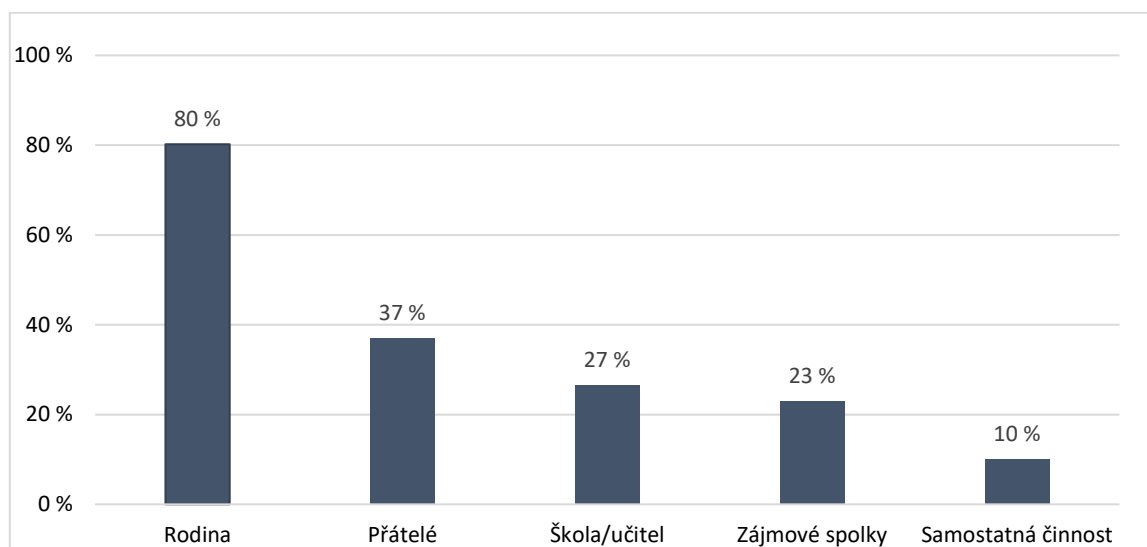
Výzkumný vzorek tohoto šetření tvořily dvě základní skupiny respondentů – studenti učitelství pro 1. stupeň základních škol a žáci 5. ročníků základních škol. Celkem se výzkumného šetření zúčastnilo 286 respondentů, z toho 135 žáků ze 6 základních škol, 76 studentů prezenční formy studia a 75 studentů kombinované formy studia. Výběr obou skupin respondentů byl záměrný, a to s ohledem na jejich vzájemnou souvislost.

4. Předvýzkum

Před realizací hlavního výzkumného šetření byl proveden předvýzkum, jehož cílem bylo ověřit vhodnost zvolených výzkumných otázek a upřesnit sledované kategorie, konkrétně sociokulturní faktory, dimenze vztahu k přírodě a okruh konkrétních míst. Předvýzkum zároveň sloužil k vytvoření prvotního seznamu těchto míst, který byl v následné fázi výzkumu dále rozšiřován. Předvýzkum významně přispěl k úpravě výzkumného nástroje a ke zvýšení validity následného šetření.

5. Výsledky výzkumu

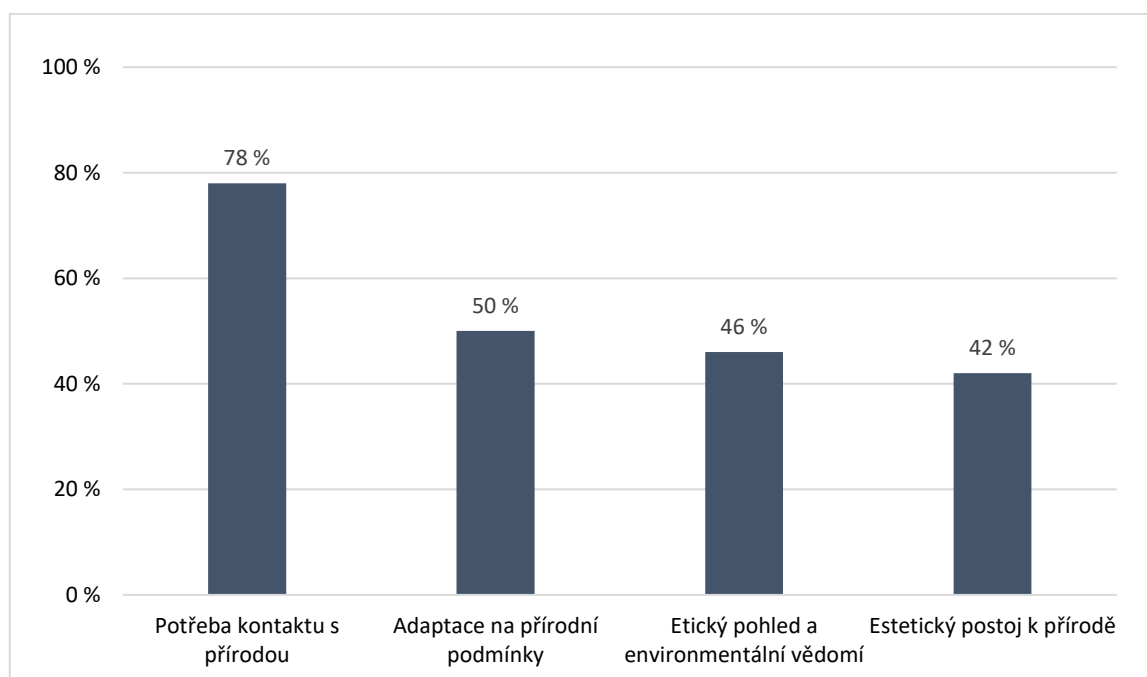
5.1 Sociokulturní faktory

Procentuální zastoupení, sociokulturní faktory (zdroj: vlastní výzkum)

Z výsledků výzkumného šetření vyplývá, že sociokulturní faktory hrají významnou roli při utváření vztahu k přírodě, přičemž jejich vliv se liší v závislosti na věku i životní situaci respondentů. Nejvýraznějším faktorem je rodina, která představuje základní prostředí, v němž se vztah k přírodě formuje již od raného dětství. Klíčovou roli zde hrají především rodiče a prarodiče, kteří zprostředkovávají první zkušenosti s přírodním prostředím. Významným faktorem jsou také přátelé, jejichž vliv se projevuje zejména v období dětství a dospívání. Společně trávený čas v přírodě a sdílené aktivity mohou vztah k přírodě posilovat, avšak v některých případech se může jednat i o vliv negativní, v závislosti na hodnotách dané sociální skupiny. Škola a učitel představují spíše doplňující faktor, který může vztah k přírodě rozvíjet a prohlubovat, zejména prostřednictvím zážitkových aktivit a osobního přístupu pedagoga. Jejich vliv však obvykle nenahrazuje primární působení rodiny. Zájmové spolky a organizované aktivity přispívají k utváření vztahu k přírodě především díky pravidelnému kontaktu s přírodním prostředím. Jejich význam je výraznější u starších respondentů, kteří jsou schopni reflektovat jejich dlouhodobý přínos. Samostatná činnost se jako faktor objevuje nejméně často, avšak její význam roste s věkem. U starších respondentů představuje důležitý prostředek pro prohlubování vztahu k přírodě, zejména v souvislosti s potřebou samostatnosti, reflexe a duševní rovnováhy.

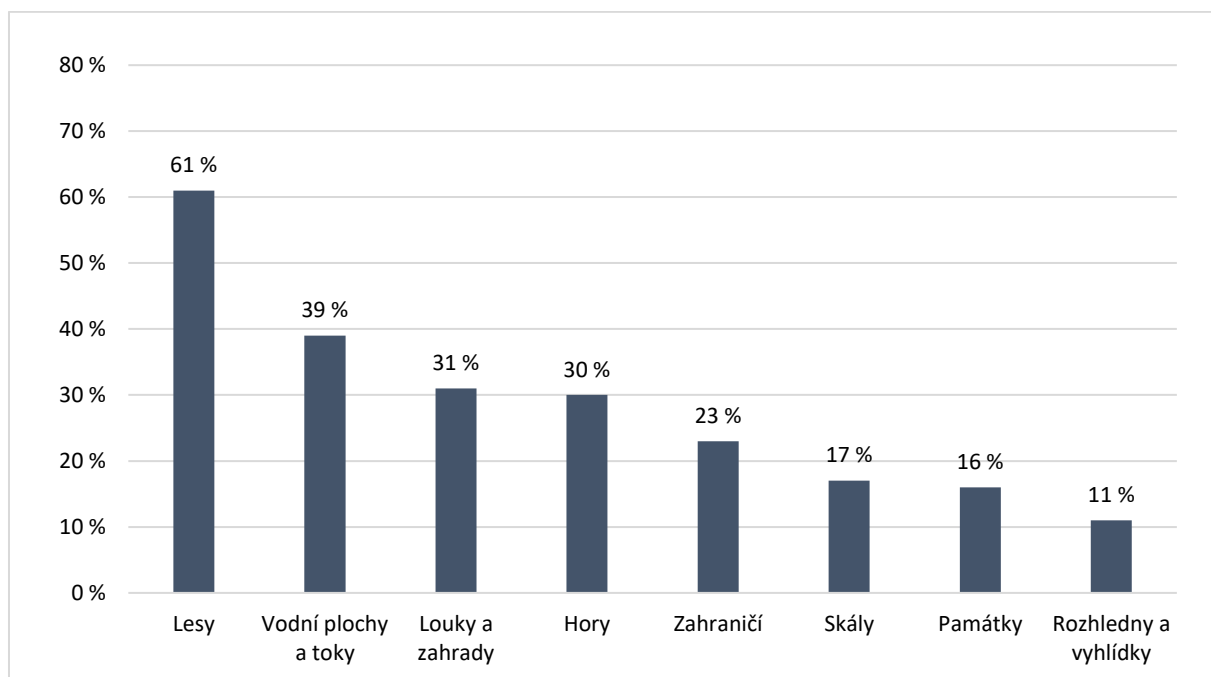
5.2 Dimenze vztahu k přírodě

Procentuální zastoupení, dimenze vztahu k přírodě (zdroj: vlastní výzkum)

Jednotlivé dimenze vztahu k přírodě jsou vzájemně propojené a v různé míře zastoupené u všech sledovaných skupin respondentů. Nejvýrazněji se napříč skupinami projevuje potřeba kontaktu s přírodou, která představuje základní dimenzi vztahu k přírodnímu prostředí a je spojena především s přímou zkušeností a pobytem venku. Další dimenze, zejména adaptace na přírodní podmínky a etický postoj k přírodě společně s environmentálním vědomím, se výrazněji uplatňují u starších respondentů. S rostoucím věkem a zkušeností dochází k posunu od spontánního prožívání přírody k vědomému jednání, které zahrnuje odpovědnost za vlastní chování i aktivní ochranu životního prostředí. Estetický postoj k přírodě se projevuje napříč všemi skupinami, přičemž jeho podoba je silně individuální a založená na subjektivním vnímání a smyslových prožitcích. Tato dimenze přispívá k prohlubování vztahu k přírodě prostřednictvím pozitivních emocí a osobních zkušeností.

5.3 Konkrétní místa

Procentuální zastoupení, konkrétní místa (zdroj: vlastní výzkum)

Význam konkrétních míst je úzce spojen s osobní zkušeností a emoční vazbou jedince. Nejčastěji zmiňovaným místem je les, který představuje snadno dostupné prostředí pro každodenní kontakt s přírodou a je spojen především s hrou, odpočinkem a spontánními aktivitami.

Další významnou kategorií jsou vodní plochy a toky, které jsou spojeny se smyslovými zážitky, proměnlivostí prostředí a různorodými aktivitami v průběhu roku. Louky a zahrady pak představují prostředí, které může plnit jak funkci odpočinkovou, tak i pracovní, přičemž jejich význam se liší v závislosti na věku a životní zkušenosti respondentů. Hory se ve výpovědích objevují zejména u starších respondentů a jsou spojeny s intenzivními prožitky, fyzickou aktivitou a překonáváním vlastních limitů. Zahraniční prostředí pak přináší nové podněty a rozšiřuje zkušenost jedince o odlišné typy krajiny, což může vést k hlubšímu uvědomění si hodnoty přírody. Méně často zmiňovaná místa, jako jsou skály, památky či rozhledny a vyhlídky, mají často specifický a individuální význam. Skály jsou spojeny s dobrodružstvím či osobní reflexí, památky propojují přírodní a kulturní prostředí a rozhledny a vyhlídky umožňují estetické vnímání krajiny z širší perspektivy.

5.4 Komparace sledovaných škol

Komparace výsledků mezi jednotlivými školami ukázala, že některé faktory ovlivňující vztah k přírodě jsou stabilní napříč různými typy škol, zatímco jiné se liší v závislosti na jejich velikosti a umístění. Bez ohledu na tyto charakteristiky se jako nejvýznamnější sociokulturní faktor opakovaně projevuje rodina, doplněná vlivem přátel. V oblasti dimenzí vztahu k přírodě dominuje potřeba kontaktu s přírodou, přičemž v menších obcích se častěji objevuje i adaptace na přírodní podmínky, zatímco u žáků z městských škol je výraznější etický postoj a environmentální vědomí. U konkrétních míst se pak potvrzuje vliv bezprostředního okolí školy a dostupnosti přírodních lokalit.

6. Diskuze

Jedním z nejvýznamnějších zjištění výzkumu, které zároveň potvrzuje závěry dalších studií (Duncan, 2014), je dominantní vliv rodiny na utváření vztahu k přírodě. To se shoduje s výsledky výzkumu Chawly (1999), podle něhož patří rodinné prostředí a zážitky z dětství mezi klíčové faktory formující vztah k přírodě.

Z hlediska dimenzí vztahu k přírodě se jako nejvýznamnější ukazuje potřeba kontaktu s přírodou. Výzkum Krajhanzla aj. (2018) uvádí, že více než 50 % respondentů tráví čas v přírodě několikrát týdně. V rámci tohoto výzkumu bylo zjištěno, že kontakt s přírodou uvádí jako významný faktor 78 % respondentů, přičemž pravidelnost tohoto kontaktu nebyla blíže sledována.

Nejčastěji zmiňovaným konkrétním místem je les, a to napříč všemi kategoriemi respondentů bez ohledu na pohlaví. Tento výsledek je v souladu s výzkumem Tani (2017), jehož respondenti rovněž často uvádějí les, zpravidla blízky jejich bydliště. To odpovídá také principům konceptu Sense of place (Tuan, 1975; Rubáš, 2024).

Jedním z důležitých zjištění je skutečnost, že vztah k přírodě je formován především prostřednictvím běžných, opakovaných zkušeností, nikoliv pouze výjimečnými či jednorázovými událostmi. To zdůrazňuje význam pravidelného a přirozeného kontaktu s přírodou. Tento závěr je zároveň v souladu s dalšími výzkumy (Tani, 2017; Chawla, 1999; Krajhanzl aj., 2018).

7. Limity

Mezi hlavní limity výzkumu patří především nerovnoměrné zastoupení pohlaví mezi respondenty z řad studentů učitelství, protože se jedná o obor charakteristický výraznou převahou žen. To se projevilo také ve výzkumném vzorku. Určité omezení představuje také samotné prostředí sběru dat, zejména v případě žáků základních škol. Kde mohlo docházet k ovlivnění odpovědí například prostřednictvím spolužáků nebo učitele. Nakonec také proces vyhodnocování dat. Interpretace textových odpovědí je do určité míry subjektivní a může být ovlivněna zkušenostmi a interpretačními schopnostmi výzkumníka. V některých případech tak mohlo dojít k odlišnému porozumění významu výpovědí respondentů.

8. Závěry a doporučení

Výsledky realizovaného výzkumného šetření ukazují, že vztah k přírodě formován především prostřednictvím každodenních zkušeností a sociálních vlivů. Nejvýznamnějším faktorem se napříč všemi skupinami respondentů ukázala rodina, která zprostředkovává první kontakt s přírodou a významně ovlivňuje hodnoty i postoje jedince. Vliv školy a učitele se oproti tomu ukazuje jako méně jednoznačný a závislý především na konkrétním pedagogovi a způsobu realizace výuky.

Z hlediska dimenzí vztahu k přírodě se jako klíčová ukazuje potřeba kontaktu s přírodou, která byla zastoupena napříč všemi skupinami respondentů. Výsledky potvrzují, že pravidelný a přímý pobyt v přírodním prostředí představuje základní předpoklad pro utváření pozitivního vztahu k přírodě. Významnou roli sehrávají také konkrétní místa, která jsou pro respondenty snadno dostupná a spojená s osobními zážitky.

Na základě těchto zjištění lze formulovat několik základních doporučení pro praxi. Klíčové je podporovat pravidelný kontakt dětí s přírodou, a to nejen prostřednictvím organizovaných aktivit, ale především v rámci běžného režimu dne. Učitelé by měli využívat blízké okolí školy a zařazovat do výuky aktivity, které umožňují přímý prožitek a zkušenost. Důležitá je také role učitele jako pozitivního vzoru, který svým přístupem může ovlivnit vztah žáků k přírodě. V neposlední řadě je vhodné podporovat spolupráci s rodinou, která má v této oblasti zásadní vliv.

9. Použité zdroje

DUNCAN, L., 2014. Gene–Environment Interactions (G×E) in Behavioral Genetics. *Springer link* [online]. Dostupné z: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4614-9509-3_9

CHAWLA, L., 1999. Life Paths into Effective Environmental Action [online]. *Journal of Environmental Education*, roč. 31, č. 1, s. 15–26. Dostupné z: <https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/00958969909598628>

KRAJHANZL, J., 2015. *Psychologie vztahu k přírodě a životnímu prostředí*. Brno: Lipka. ISBN 978-80-87604-67-0.

KRAJHANZL, J., CHABADA, T., SVOBODOVÁ, R., 2018. *Vztah české veřejnosti k přírodě a životnímu prostředí: reprezentativní studie veřejného mínění*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-8966-2.

LETÁLOVÁ, J., 2022. *Přírodně zaměřený učitel a jeho přístup k (environmentální) výchově*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-280-0178-0.

RUBÁŠ, D., 2024. *Koncept sense of place v geografickém vzdělávání* [online]. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje. Dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/194939/140123938.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

SWAIM, E., 2022. 8 Health Benefits of Getting Back to Nature and Spending Time Outside. *Healthline* [online]. Dostupné z: <https://www.healthline.com/health/health-benefits-of-being-outdoors#emotional-wellness>

TUAN, Y. F., 1974. Space and Place: Humanistic perspective. *Progress in Geography*, č. 6, s. 233–246.

TANI, S., 2017. Reflected places of childhood: applying the ideas of humanistic and cultural geographies to environmental education research. *Environmental Education Research* [online], roč. 23, č. 10, s. 1501–1509. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/13504622.2016.1269875>

VÁGNEROVÁ, M., 2005. *Vývojová psychologie I.: dětství a dospívání*. Praha: Karolinum. ISBN 80-246-0956-8.

Výstupem diplomové práce bude článek v odborném recenzovaném periodiku, na kterém autorka společně s vedoucím diplomové práce aktuálně pracuje.